

Ю. О. Супрунчук

старший викладач кафедри іноземних мов
Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КУРСАНТІВ У ПРОЦЕСІ САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ: КАТЕГОРІАЛЬНО-ПОНЯТІЙНИЙ АНАЛІЗ

У статті представлено категоріально-понятійний аналіз проблеми дослідження формування мовленнєвої компетентності курсантів у процесі самостійної підготовки. Проведено дослідження тлумачень понять «компетентність», «мовлення», «мовленнєва компетентність», «самостійна підготовка» та деяких суміжних із ними понять, як-от: «компетенція», «мова», «мовна компетентність», «комунікативна компетентність», «самостійна робота». Встановлено їх значення у формуванні мовленнєвої компетентності курсантів, розкрито зміст, виокремлено сутнісні ознаки, а також визначено понятійні зв'язки між ними та наведено їх результуюче визначення. Визначено ієрархію понять «мовна компетентність», «мовленнєва компетентність» та «комунікативна компетентність», що сприятиме подальшому їх дослідженню, уточненню педагогічного змісту та виокремленню ефективних педагогічних умов їх формування. Зроблено висновок, що мовна компетентність є найвужчим конкретним поняттям, змістом якої є знання мови на лексичному, фонетичному, синтаксичному, граматичному рівнях. Вона становить основу для формування мовленнєвої компетентності, зміст якої – в практичному застосуванні набутих знань та правильності використання мовних засобів. Комунікативна компетентність вважається найширшим абстрактним поняттям, основними складниками якої є мовна та мовленнєва компетентності, а тому формувати їх треба у взаємозв'язку. До змісту комунікативної компетентності зараховуємо вміння і навички мовленнєвого спілкування відповідно до певної комунікативної ситуації. Розглянуто поняття «самостійна підготовка» та «самостійна робота» як форму організації навчального процесу військових закладів вищої освіти та методу навчально-пізнавальної діяльності курсантів відповідно. Спираючись на результати проведеного аналізу, формулюємо власне визначення поняття «формування мовленнєвої компетентності курсантів у процесі самостійної підготовки» – це розвиток сукупності мовленнєвих здібностей та особистісних якостей курсантів, необхідних для практичного використання мови в процесі спілкування в конкретній ситуації, за допомогою доречних вербальних і невербальних засобів мовлення, в поєднанні з розвитком у них стійкої мотивації до навчально-пізнавальної самостійної діяльності. Перспективи подальших досліджень – розроблення педагогічних умов формування мовленнєвої компетентності курсантів військових закладів вищої освіти в процесі самостійної підготовки.

Ключові слова: категоріально-понятійний аналіз, мовленнєва компетентність, самостійна підготовка, суміжні поняття, курсанти військових закладів вищої освіти.

Постановка проблеми. Формування мовленнєвої компетентності курсантів у процесі самостійної підготовки – актуальне завдання навчального процесу сучасних військових закладів вищої освіти. Адже володіння курсантами іноземними мовами є важливим фактором реформування та розвитку Збройних сил України, впровадження євроатлантичних стандартів і досягнення взаємосумісності зі збройними силами країн-членів і партнерів НАТО, участі в багатонаціональних операціях, навчаннях, інших заходах міжнародного оборонного співробітництва. На це орієнтують «Положення про вищі військові навчальні заклади Збройних сил України» (Наказ Міністра оборони України від 27.05.2015 р. № 240), «Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах вищих навчаль-

них закладів України» (Наказ Міністра оборони України від 20.07.2015 р. № 346), «Концепція підготовки Збройних сил України» (Наказ Міністра оборони України від 22.02.2016 р. № 95), «Основні засади мовної підготовки особового складу у системі Міністерства оборони України» та «Методичні рекомендації з проведення мовного тестування у системі Міністерства оборони України» (Рішення тимчасово виконуючого обов'язки Міністра оборони України від 08.08.2019 р. № 1524/з/84), «Про затвердження Положення про особливості організації освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти» (Наказ Міністерства оборони України від 09.01.2020 р. № 4).

Категоріально-понятійний апарат посідає провідне місце серед низки якісних та кількісних показників, за якими можна визначити рівень сформо-

ваності певної компетентності. Це зумовлено тим, що категорії і поняття педагогічного дослідження становлять базу всього дослідницького процесу, завдяки якій можна досягти певної однозначності в тлумаченні його результатів. Виходячи з теми і проблеми нашого дослідження, можемо окреслити коло базових категорій дослідження («компетентність», «мовлення», «мовленнєва компетентність», «самостійна підготовка») та деяких суміжних із ними понять («компетенція», «мова», «мовна компетентність», «комунікативна компетентність», «самостійна робота»).

Аналіз останніх досліджень і публікації. Н. Бібік, Л. Варзацька, М. Пентиліук, Г. Селевко, Н. Хомський, А. Фасоля, В. Ягупов приділяли значну увагу поняттям «компетенція» та «компетентність». Проблему навчання мови в різних закладах освіти досліджували З. Бакум, О. Караман, Л. Мацько, Т. Симоненко, Г. Шелехова та ін. Мовленнєва компетентність стала предметом наукових розвідок Є. Бондаренко, В. Босої, А. Варданян, Т. Вигранки, О. Кулик, Л. Сидоренко, Н. Тільняк та ін. Такі науковці, як М. Бабишена, О. Єфімова, В. Посмітна, О. Соколіна, Н. Шалигіна, вивчали проблему формування мовлення курсантів. Значну увагу процесу самостійної роботи курсантів приділяли П. Бірюков, Т. Гузиніна, М. Гаркуша, І. Жукевич, І. Миронова, М. Кулакова, О. Федик та ін.

Мета статті – провести детальний категоріально-понятійний аналіз проблеми дослідження формування мовленнєвої компетентності курсантів у процесі самостійної підготовки, узагальнити погляди сучасних науковців на проблему дослідження та виокремити значущу наукову інформацію, що дасть змогу сформулювати власне визначення досліджуваного явища.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на значну кількість наукових робіт, присвячених дослідженню мовленнєвої компетентності, це питання залишається актуальним, оскільки нині в педагогічній практиці немає єдиної точки зору щодо тлумачення цього поняття як у професійній освіті, так і у військовій освіті зокрема. Деякими причинами цього ми вважаємо: різне розуміння науковцями змісту понять «компетентність» і «компетенція»; ототожнення понять «мовна» та «мовленнєва компетентність»; виокремлення двох видів компетентностей – мовної та комунікативної; розгляд мовленнєвої компетентності як складника комунікативної або іншомовної. У межах нашого дослідження ми розмежуємо поняття «компетентність» та «компетенція», а також розрізняємо мовну, мовленнєву і комунікативну компетентності.

Основною категорією нашого дослідження є «мовленнєва компетентність», що складається з таких понять, як «мовлення» і «компетентність». Варто зазначити, що окремо кожне з цих понять

є універсальним і різноплановим поняттям, яке аналізується науковцями у філософському, соціологічному, економічному, психологічному, педагогічному та інших аспектах.

«Компетентність» у багатьох публікаціях розглядається разом із суміжним поняттям «компетенція», які, на нашу думку, співвідносяться як загальне (широке) і похідне (вузьке) (Н. Бібік, М. Пентиліук, Н. Хомський, В. Ягупов). Оскільки компетенція – це поєднання знань, умінь, навичок, оптимальних для виконання будь-якої діяльності в сучасному середовищі, а компетентність – це здатність використовувати ці знання та вміння в практичній діяльності, можна зробити висновок, що компетентність виражається в оволодінні певним набором компетенцій.

Аналіз змісту категоріальних ознак поняття «компетентність» свідчить, що практично кожна з них включає:

- сукупність якостей особистості – знань, умінь, навичок, цінностей, здібностей, мотивації, досвіду в певній професійній й особистісно значущій сфері (Л. Варзацька, Ю. Ємельянов, А. Фасоля);
- здатність особистості до здійснення практичної діяльності за певним фахом (Б. Ельконін, О. Савченко, Г. Селевко, А. Хуторський);
- обізнаність, авторитетність, поінформованість у певній галузі (П. Горностай, М. Жалдак).

Отже, на нашу думку, компетентність – це здатність грамотно здійснювати продуктивну діяльність у певній сфері на базі важливих якостей особистості, які сприяють ефективному виконанню цієї діяльності.

Стосовно поняття «мовлення», то воно часто розглядається разом або ж як синонім поняття «мова», проте ці поняття не тотожні. Мова – це система знаків для передачі, прийому і використання інформації, а мовлення – це акт вживання людиною мови для спілкування [1, с. 70]. Мова живе в мовленні, без нього вона не може здійснювати свою комунікативну функцію, проте і мовлення неможливе без мови, її словникового складу, фонетичних законів, правил граматики. Мовлення – це конкретне вираження, реалізація мовної системи індивідом, мова в дії. Ми погоджуємося з тлумаченням, що мовлення забезпечує спілкування та міжособистісну комунікацію, слугує для розв'язання різного роду завдань і є складовим елементом іншої цілеспрямованої діяльності, наприклад навчальної, трудової або професійної.

Поєднання двох обґрунтованих вище понять «мовлення» і «компетентність» визначає основну категорію нашого дослідження – «мовленнєву компетентність». Науковці по-різному тлумачать мовленнєву компетентність, залежно від галузі знань, в якій присутнє означене поняття. Так, О. Кулик визначає мовленнєву компетентність як здатність учнів (на основі набутих знань, умінь,

навичок та досвіду), чітко й зрозуміло висловлювати думки, переконувати, аргументувати, аналізувати висловлювання, правильно інтерпретувати інформацію, зокрема невербальну, слухати й чути співрозмовника, здійснювати взаємодію в процесі мовленнєвої діяльності [2, с. 80].

Поняття «мовленнєва компетентність» Л. Сидоренко та Н. Тільняк розглядають як вміння адекватно і доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення (висота тону, сила звуку, темп мовлення і тембр голосу) [3, с. 62].

У своєму дослідженні Т. Вигранка трактує поняття «мовленнєва компетентність» як інтегральну якість здобувача вищої освіти, що містить взаємопов'язані компетентності (мовну, комунікативну, соціокультурну, інформаційну, мовно-культурологічну, психолінгвістичну), сформованість яких характеризується наявністю мотивації та потреб до формування мовленнєвої компетентності, набутими знаннями, вміннями та навичками, передбачає творчий саморозвиток, самореалізацію та рефлексію [4, с. 60].

Науковиця А. Варданян подає таке визначення мовленнєвої компетентності – це якість особистості, що інтегрує в собі особистісні комунікативні якості, знання про систему мови, володіння мовними поняттями і засобами, культурою спілкування як у соціальному житті, так і в професійній сфері, усвідомлення особистістю своїх потреб, ціннісних орієнтацій і мотивів комунікації і розвитку [5, с. 9].

На думку Н. Скибун, мовленнєва компетентність студента виявляється в загальній здатності та готовності до користування мовними засобами, закономірностями їх функціонування для побудови та розуміння мовленнєвого висловлювання в контексті майбутньої професійної діяльності [6, с. 6].

Досліджуючи проблему формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземної мови, В. Боса сформулювала таке визначення: це сукупність знань іноземної мови, мовленнєвих умінь та навичок використання іноземної мови в поєднанні зі стійкою мотивацією до оволодіння іноземною мовою [7, с. 60].

Крім того, певна кількість науковців (О. Ткачук, З. Бакум, В. Зінченко, Н. Лопатинська, Т. Вигранка, О. Залевська) досліджують мовленнєву компетентність у поєднанні з мовною компетентністю та комунікативною компетентністю, розглядаючи ці три поняття як ієрархічну структуру. І. Ланова [8] вважає, що мовна компетентність – це передумова становлення мовленнєвої компетентності, яка визначається суб'єктивним утворенням, що

містить сукупність мовних і мовленнєвих знань, тобто мовленнєва компетентність містить і мовну компетентність. Н. Шалигіна розглядає комунікативну компетентність особистості як результат оволодіння нею мовною і мовленнєвою компетентностями та описує її як комплекс знань, умінь і навичок, що дають змогу індивіду вибирати з доступної йому сукупності граматично правильних висловлювань ті, які необхідним чином відображають норми поведінки в конкретних актах взаємодії (тобто відповідають ситуації, комунікативній меті та намірам мовця, соціальній і функціональній ролі учасників комунікації) [9].

Отже, якщо зіставити поняття «мовна компетентність», «мовленнєва компетентність» і «комунікативна компетентність», на нашу думку, мовна компетентність є найвужчим конкретним поняттям, змістом якої є знання мови на лексичному, фонетичному, синтаксичному, граматичному рівнях. Вона становить основу для формування мовленнєвої компетентності, яка своєю чергою відображає рівень знань мови та забезпечує практичне відтворення цих знань та правил у мовленнєвій діяльності. Змістом мовленнєвої компетентності є знання про точність, влучність, адекватність, правильність використання мовних засобів, знання про особливості використання мовних засобів залежно від стилю мовлення. Комунікативна компетентність вважається найширшим абстрактним поняттям, основними складниками якої є мовна та мовленнєва компетентності, а тому формувати їх треба у взаємозв'язку. До змісту комунікативної компетентності зараховуємо вміння і навички мовленнєвого спілкування відповідно до певної комунікативної ситуації.

З огляду на мету нашого дослідження, ми розглядаємо поняття «мовленнєва компетентність» як здатність курсантів практично користуватися мовою в процесі спілкування в конкретній ситуації та висловлювати свої думки, використовуючи доречні засоби мовлення.

Розпочинаючи категорійно-понятійний аналіз, ми виокремили ще одну категорію, яка потребує уточнення у зв'язку з метою нашого дослідження – «самостійна підготовка», яка конкретизує форму організації навчального процесу, за допомогою якої відбувається формування мовленнєвої компетентності курсантів. Варто відразу акцентувати на поняттях «самостійна підготовка» та «самостійна робота».

Ми розглядаємо «самостійну підготовку» як одну з форм організації навчального процесу військових закладів вищої освіти, яка є суттєвою його частиною. Години самостійної підготовки визначаються розпорядком дня військового навчального закладу, згідно з яким тривалість занять самостійної підготовки у навчальний день – 2–4 години. Навчальний час, відведений на самостійну під-

готовку курсантів, регламентується програмою навчальної дисципліни та робочою програмою навчальної дисципліни. Зміст роботи курсантів під час самостійної підготовки над конкретною дисципліною визначається робочою програмою навчальної дисципліни, методичними матеріалами, завданнями та вказівками викладача.

Під «самостійною роботою» ми розуміємо метод навчально-пізнавальної діяльності курсантів, який спрямовує і контролює викладач або сам курсант. Самостійна робота курсантів триває протягом усього навчального часу на заняттях будь-якого виду та під час самостійної підготовки. Тому в організації самостійної роботи курсантів військових закладів вищої освіти варто враховувати зміст навчальної дисципліни, рівень освіти та ступінь підготовленості курсантів, необхідність упорядкування їх навантаження під час самостійної підготовки, використання сучасних педагогічних технологій навчання.

Спираючись на результати проведеного аналізу, ми можемо сформулювати власне визначення поняття «формування мовленнєвої компетентності курсантів у процесі самостійної підготовки» – це розвиток сукупності мовленнєвих здібностей та особистісних якостей курсантів, необхідних для практичного використання мови в процесі спілкування в конкретній ситуації, за допомогою доречних вербальних і невербальних засобів мовлення в поєднанні з розвитком у них стійкої мотивації до навчально-пізнавальної самостійної діяльності.

Висновки і пропозиції. Проведений категоріально-понятійний аналіз дослідження проблеми формування мовленнєвої компетентності курсантів у процесі самостійної підготовки дав змогу розкрити сутність таких понять, як «компетентність», «мовлення», «мовленнєва компетентність», «самостійна підготовка», та деяких суміжних із ними понять. Ми з'ясували розбіжності в них та встановили ієрархію певних понять, за допомогою якої виявили їх взаємозв'язки та проблему нашого дослідження.

Перспективою подальших досліджень вважаємо розроблення педагогічних умов формування мовленнєвої компетентності курсантів військових закладів вищої освіти в процесі самостійної підготовки.

Список використаної літератури:

1. Максименко С.Д. Загальна психологія : початковий посібник. Київ : Нова книга, 2000. 256 с.
2. Кулик О.Д. Місце мовленнєвого розвитку в структурі комунікативної компетентності школярів. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки.* 2018. Вип. 1. С. 77–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpu_2018_1_12
3. Сидоренко Л.М. Мовна та мовленнєва компетентності як складові підготовки спеціаліста технічного напрямку / Л.М. Сидоренко, Н.В. Тільняк. *Вісник НТУУ «КПІ».* 2015. Випуск 5(II). С. 60–67. URL: <http://visnyk.fl.kpi.ua/issue/archive>
4. Вигранка Т.В. Дидактичні умови формування мовленнєвої компетентності студентів філологічних спеціальностей в освітньому середовищі закладів вищої освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 «Теорія навчання». URL: http://tnpu.edu.ua/naukova-robota/documents-download/d-58-053-01/Dis_Vyhranka.pdf
5. Варданян А.О. Формування професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх лікарів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2017. 20 с. URL: <http://elib.umsa.edu.ua/jspui/handle/umsa/3669>
6. Скибун Н.Д. Формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2016. 22 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/78038793.pdf>
7. Боса В.П. Формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов у процесі вивчення фахових дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2018. 283 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/162034338.pdf>
8. Ланова І.В. Формування мовленнєвої компетентності студентів – актуальна проблема вищої школи. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія: Філологія. Педагогіка. Психологія.* 2013. Випуск 26. С. 216–219.
9. Шалигіна Н.П. Комунікативна компетентність військових фахівців як психолого-педагогічна проблема. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України.* 2013. Вип. 5.

Suprunchuk Yu. The speech competence formation of military students in the process of independent learning: categorial and conceptual analysis

The article presents the categorial and conceptual analysis of the problem of the speech competence formation of military students in the process of independent learning. The research of interpretations of the concepts of "competence", "speech", "speech competence", "independent learning" and some related concepts, such as: "capacity", "language", "language competence", "communicative competence", "independent work". Their significance in the formation of military students' speech competence is established, the content is revealed, the essential features are singled out, as well as the conceptual connections between them are determined and their resulted definition is given. The hierarchy of such concepts as "language competence", "speech competence" and "communicative competence" is defined, which will promote their further research, clarification of pedagogical content and identification of effective pedagogical conditions

for their formation. Thus, it is concluded that language competence is the narrowest specific concept, the content of which is knowledge of the language at the lexical, phonetic, syntactic, grammatical levels. It is the basis for the formation of speech competence, the content of which is in the practical application of acquired knowledge and the proper usage of language means. Communicative competence is considered to be the broadest abstract concept, the main components of which are language and speech competence, and therefore they must be formed in conjunction. The content of communicative competence includes the ability and skills of speech communication relevant to a certain communicative situation. The concepts of "independent learning" and "independent work" as a form of organization of the educational process at military higher educational establishments and as the method of educational and cognitive activities of military students, respectively. Based on the results of the analysis, the own definition of the concept of "the speech competence formation of military students in the process of independent learning" is formulated as the development of a set of speech abilities and personal qualities of military students necessary for their practical use of language in communication in a particular situation, along with the development of their strong motivation for educational and cognitive independent activity. As prospects for further research we see the development of pedagogical conditions for the speech competence formation of military students of military higher educational establishments in the process of independent learning.

Key words: *categorial and conceptual analysis, speech competence, independent training, related concepts, military students of higher educational establishments.*